

Novák László: A három város

Sorsközösség a történelem viharos századaiban, a megmaradásért vívott ügyes politizálás a törökkel és a vármegyei hatalommal, a földesurakkal szemben, az azonos földrajzi környezet tette kulturális értelemben is testvérvárosokká Kecskemétet, Nagykőrösöt és Ceglédet, az úgynevezett három várost. Először a XIV. században említik ekképp: „trium oppidorum seu villarum”. A török hódoltság korában egyértelműsödik a közös sorstudat. Beszéltek a három város törvényéről, bíróságáról. Ma ugyancsak rokonai egymásnak: egy vasútvonalra, a szegedire vannak „fölfűzve”.

A magyar irodalomban sokszor emlegetik a három várost. Kecskeméten született és élt Katona József, Nagykőrösön hosszabb időn át tanítószkodott (több későbbi akadémiai taggal egyetemben) Arany János, Cegléden az indóházban született Tömörkény István. Jókai Mór egy ideig a kecskeméti református jogakadémia hallgatója volt. Kecskemétet egy helyütt a „puszták metropolisá”-nak nevezte. A három város környékének egy-egy nevezetes helyéről verset írt Arany (*A tetétleni halom*), Petőfi (*Kutyakaparó*), s a török időkre vezet vissza — a történelem szerint igen hűséges módon — Mikszáth Kálmán *Beszélő köntös*-e.

A három várost mezővárosi jellege is szorosan összefűzte. Ez teszi lehetővé, hogy hagyományos néprajzi leírások módszerével lássunk hozzá kutatásához. Novák László monográfiája erre vállalkozott a Gondolat Könyvkiadó *Magyar Néprajz* sorozatában. E sorozat szívósan küzdve az évtizedekkel, tudományos és olvasói divatáramlatokkal a magyar néprajz kiemelkedő jelentőségű tizenöt „kismonográfiáját” tartalmazza. Az egyes művek a legszélesebb olvasóközönséghez szólnak, tömören s olykor élvezetesen adják közre a tudományos eredményeket, s mindezt igyekeznek nem felszínesen tenni. Egyre gazdagabb a paletta: a Bakony, az Ormánság, az Őrség, a Sárköz, a Balatonmellék, a szegedi nép, a Hajdúság, a debreceni címések, a Nyírség, a Kis- és Nagykunság, a Palócföld, a Szigetköz és a Jászság után most *A három város* látott napvilágot.

A három város legfontosabb természeti jellemzője a szél és a homok. A futóhomok megszületését Erdei Ferenc az erdők kivágásával magyarázza. Ennek következtében a három város környéke — különösen Nyárszentlőrinc és Szikra vidéke — „Kecskemét Szaharájá”-vá vált. A futóhomok megkötését szolgálták a (gyümölcs) fa és szőlőtelepítések. Ennek sikereképpen ma ez a táj legendás hírű gyümölcséről (gondoljunk csak a kecskeméti barackra vagy a körösi meggyre), s a homokok korábban kitűnő vörös-, ma pedig már mind vörös-, mind fehérbor terem. (Tavaly két hétig kaptam kóstolót a Szikrai Állami Gazdaság pincészetéből — számomra az ő burgundijuk és hárslevelűjük adta vissza az alföldi bor hitelét!) A homok mellett a szikes és vízállásos területen egy sajátos földtani jelenséggel, a réti mészkővel (nevezik *darázkő*-nek is) „gazdagodott” a lakosság. Ez a „kő” ugyanis — egyébként a néprajzosok fölfedezése: Tálasi Istváné, Juhász Antalé és Sztrinkó Istváné — a három város fontosabb épületeinek alapanyaga.

Már a XV. században mezővárosként emlegetik a három várost. Bár földesúri magánkézben voltak, kifelé tehát jobbágyközösségnek tekinthetők, befelé mégis kialakították önkormányzatukat, igyekeztek önálló törvények és szellem nevében élni. Mivel a török hódoltság idején elszakadtak vármegyéjüktől, sajátos képződményt, úgynevezett parasztvármegyét alkottak. A három város magisztrátusa hosszú időn át gyakorolta az ügyes, finom politizálást, hogy „két tűz között” a törökök és a vármegye hatalmát ki ne vívják, hogy megmaradhassanak. A törökök borért, állattért és a csak itt megszerezhető, pótolhatatlan harci értékű salétromért békében hagyták a városokat, ám akkor könnyedén megkaphatták a törökösség vádját a vármegye részéről. Ezért az 1660-as évektől maguk is üldözni kezdték a törökös szokásokat: a buggyos nadrágot, a *salavárdit*, a dohányzást és a török „üstököt”. A török kiűzése után a birtokaikat visszaperlő földesurakkal kerültek szembe.

Sok rokon vonást mutat a három város településszerkezete. A belső halmazos elrendezésű, erődítmény jellegű városközponton kívül helyezkedtek el az aklok, kertek, a tulajdonképpeni gazdasági udvarok. Itt voltak az istállók, színek, pálinkafőzők. A városból naponta kijártak ide fejni, munkát végezni, de az akolbeli istállóban háltak a nőtlen fiúk és a cselédek is. A nyugat-európai városokénál fejlettebb, modernebb volt ez a megosztottság — írta róla Györffy István az alföldi kertes városok első ismertetője. A kezdetektől a napjainkig a három város legsajátosabb jellemzője a *mezeikertesség*. Novák László részletesen bemutatja ennek lényegét: a mezei kert a várostól távolabb eső üzemhely. A középkorban szabad foglaltsággal, később a ház után kaptak a pusztában földet. Mivel a távol eső földeket már nem lehetett napi kijárással megművelni, ezek a földek váltak az alföldi *farmtanyásodás* alapjává (Erdei Ferenc kifejezése). A tanyásgazdálkodás gyarapodásával együtt járt a rideg állattartás háttérbe szorulása és az intenzív, „kezes” tartás előtérbe kerülése. A korai jelentős szarvasmarha-tenyésztést a fajtaváltás után a lótenyésztés föllendülése követte. A juhászatban Cegléden indult meg leghamarabb a fajtaváltás, a másik két városban a XIX. században még a racka juh maradt a legfontosabb fajta. A sertésállomány jelentősen inkább az utóbbi évszázadban gyarapodott.

A közös táj, történelmi sors és gazdasági helyzet a szellemi műveltség terén is sokféle hasonlóságot hozott létre. A legfontosabb kérdés mégis az, hogy van-e valami közös a „néplélekben”, az emberek beállítódásaiban, érzelmeiben? Novák László szerint a török időkben önállóságra, önrendelkezésre kényszerült három város lakosai a racionális életfelfogást, az erkölcsi életben pedig a puritanizmust vallották. A művelődésben élen járt az úri, cívis réteg, amelynek kultúrája sokkal közvetlenebbül áramolhatott a többi néposztály felé. Nagykőrösön a magisztrátus a vele szorosan összefonódó református egyházal, valamint a tekintélyesebb nemesekkel és vagyonosabb gazdákkal az önkényuralom idején a magyar nemzeti kultúra oltalmazására tett jelentős lépést. Az osztrák tanügyi rendelet szerint az az iskola, amelyik nem tud 12-13 fős tanári kart eltartani, elveszíti nyilvánossági jogát — nem adhat bizonyítványt, a tanítás nyelve pedig ismét a német lesz. A három város közül Nagykőrösön megteremtették a nagyobb iskola pénzügyi alapjait. Így 1850 és 1867 között a nagykőrösi főgimnáziumban tanított a magyar szellemiség sok kiválósága. Jókai le is írta, hogy a Fiastyúkban nincsen annyi csillag, amennyi kiválóság Nagykőrösön élt abban a korszakban.

Erdekes kérdés, hogy vajon Novák László könyve mennyire tárgyalja a három város sajátos városi néprajzát. Érintőlegesen. Holott — főleg Kecskemétnek — országos hírű városi néprajzi szokásai voltak, vannak. Novák László is megemlíti a Jókai által is leírt nagypénteki *bikahajsz* eseményét, amikor a kecskeméti mészároslegények feldíszítettek egy hízott bikát és a vágóhídra hajtották. Bálint Sándor szerint ezzel serkentették a lakosságot a húsfogyasztásra. Pedig ezt a szokást Réso Ensel Sándor is közreadja a *Magyarországi népszokások* keretében. Ő pünkösdi másnapjára teszi a bikahajsz szokását. Leírásában egy valóságos bikaviadal képe bonthatkozik ki. A kecskeméti városi népszokások között jelentős még az *Emmaus-járás*, a *húsvéthétfői szórakozás*, valamint a több alkalomhoz is kapcsolódó *lóverseny*. Mindennek tárgyalása tenné még gazdagabbá, teljes értékűvé a kötetet. Erre föltehetően azért nem vállalkozott Novák László, mert a városi népszokások többsége már a jelenbe nyúlik, műve pedig elsősorban történelmi néprajzi jellegű, s ezt a történelmi határvonalat valahol a századfordulót követő évtizedekben lehet meghúzni.

Novák László „kismonográfiája” ragaszkodik a sorozat eddigi tárgyalásmódjához. Kevésbé hatja át a személyesség, ami véleményem szerint az ilyen ismeretterjesztő néprajzi munkánál egyáltalán nem válik a tudományosság rovására. Első ízben tárgyalja egységben ennek a kulturális-gazdasági régióknak a néprajzi sajátosságait; fölhasználja és ismerteti az elődök alapos és értékes kutatásait — ez föltehetően a *Magyar Néprajz* sorozat értékes darabjává avatja *A három város-t.* (Gondolat.)

BALÁZS GÉZA